PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
SZOCIOLÓGIA SZAK

A szegénység Magyarországa

Pauperizmustól a kirekesztésig

Vista

2008.

SZABÓ NELLI

1. Mi is az a *pauperizmus*? Kik is a *pauperek*?

A szegénység Hobsbawn által megkülönböztetett szélsőséges formája a pauperizmus, különösen nehezen becsülhető nagyságrendű. A pauperizmus nem csak azt jelenti, hogy egyének külső segítség nélkül képtelenek minimális szintű önfenntartásra, de azt is, hogy ezt a külső segítséget vagy egyáltalán nem kapják meg, vagy az nyomorúságos, elmarad az adott korban minimálisnak tekinthető szinttől, s feltételei megalázóak, kirekesztőek.

Magyarországon 1945 előtt pauper volt a munkanélküliek többsége. A pauperek a szegénység egy csoportját alkotják. A pauperizmus mértékét a szegényügyre és munkanélküliségre vonatkozó, eléggé esetleges információk alapján próbáljuk megközelíteni. Annyi bizonyos, hogy pauperizmus 1945 előtt mindig volt, s hogy a 30 évek elején-közepén volt a legnagyobb.

2. A két világháború közti időszak

Ebben az időszakban az ország gazdasága stagnált. A nemzeti jövedelem évi átlagos növekedése 1,5 százalék alatt volt, azonban a népesség növekedése miatt -7,9 millióról 9,1 millióra – az egy főre jutó nemzeti jövedelem évi átlagban csupán 0,8 %-al emelkedett. Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmet 1937-ben 120 dollárra becsülték a szakemberek (Csernok et al. 1975:361).
A foglalkoztatottak többsége a mezőgazdaságban dolgozott és arányuk alig csökkent 1920 (58%) és 1941 (48%) között (Andorka- Harcsa 1986:23). A mezőgazdaságból élők döntő részét kitevő paraszti népesség csaknem fele (45%) föld nélküli vagy egy kat. hold alatti földdel rendelkező agrárproletár, gazdasági munkás és cseléd volt.
Ha ide számítjuk, az 5 kat. holdnál kevesebb földel rendelkezőket is, hiszen ez a réteg sem volt képes kizárólag a saját földjéből eltartani családját, ezért rendszeresen bérmunkát kellett vállalnia, akkor a paraszti népességnek már 70%-a sorolható az agrárproletárok közé (Gunst 1987: 15-17).
Az ipari és építőipari munkások arányának rendkívüli lassú növekedése – 1920. évi 18 %-ról az 1941. évi 23 %-ra – szintén a társadalom stagnálásának és nagyfogú zártságának az állapotát mutatja. Az ipar alatt részben kisipar értendő: az ipari termelés egynegyedét itt állították elő, ugyanakkor a munkások mintegy felét itt foglalkoztatták.
A szellemi foglalkozásúak közé szintén nehezen lehetett bekerülni ebben az időszakban, mivel arányuk 1920 és 1941 között 6-ról mindössze 7 %-ra nőtt (Andorka-Harcsa 1986: 23).

3. A rendszerváltástól

Hazánkban a 80-90 es évek fordulóján végbement már szinte aktuálisnak mondható rendszerváltás és az azt követő új politikai-gazdasági berendezkedés immár lassan két évtizedes gyakorlata és eredményei szigorú ítéletet mond az előző, állam szocialista rendszer teljesítményéről. Az egymástól nem egyszer gyökeresen eltérő célokat kitűző, gazdasági-társadalmi újratermelődési modelleket alkalmazó és politikai megvalósítási gyakorlatot folytató rendszerek társadalmunk alapvető problémáira nem tudtak kielégítő és hatékony válaszokat, megoldásokat adni.

A rendszerváltás során nem csupán az állam szocialista rendszer, mint egy négy évtizedes teljesítménye került mérlegre, hanem az azt megelőző rendszereké is. Hazánkban mintegy 20-40 évenként menetrendszerűen egymást követő rendszerváltozásoké is. Hazánk eddigi fejlődését, fejlettségét, a világgazdaságban elfoglalt helyét versenyképességét és lehetőségeit e szempontból mérlegelő ítélet szintén szigorú.

Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, Neuwald Tivadar: A társadalmi szegénység problémája, Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről, Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon –in:Szociologia szemle 2002/4.51-71.

Gondolok itt arra:

- hogy több közel 1,5 millió munkahely szűnt meg az elmúlt években.
- a munkanélküliség három-négy év alatt 20 ezerről-700 ezerre nőtt
- több százezren tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról
- milliók lettek kénytelen feladni elért és megszokott életnívójukat, a társadalmi lecsúszás társadalmi tömegélménnyé vélt.
- az alsó rétegek aránya rohamosan növekszik
- a szegénység túlhaladottnak vélt jegyei újjáéledtek és jól láthatóvá váltak (pl. éhezés, alultápláltság, nyomor, tüdővész).

„semmi ember"

A kor szegényei, "pauperei", akiknek nem jutott munka, a helyhez kötöttség kényszere és a megélhetési nehézségek kettős szorításában éltek. Körükben a lopás, a rablás, a gyilkosság és az öngyilkosság mindennapos esemény volt. Mivel - még a kor higiéniai és egészségügyi színvonalához képest is - borzasztóan mostoha körülmények között éltek, s a táplálkozásuk egyoldalú és hiányos volt, fokozottan ki voltak szolgáltatva az Európán nem egyszer végigsöprő járványos betegségeknek.

Az államnak gyakorlatilag nem volt jóléti politikája, a szegénység kordában tartására mai szemmel drákóinak tetsző rendvédelmi és büntetőeszközöket alkalmazott (dologházak, pellengér, bitó stb.). A probléma nagyságáról és persze a társadalomnak, a társadalmi rendnek a tehetetlenségéről is árulkodik az, hogy a csavargást és a munkaképesek koldulását tiltó, megnehezítő intézkedések több mint öt évszázadon át fennmaradtak.

A rászorulók segélyezése többnyire a helyi illetőséghez kötődött; a közösség csak és kizárólag saját szegényeiről gondoskodott. A segítséghez való hozzáférés nagyban függött a rászorulók társadalmi kapcsolatrendszerétől, helyi kötődésétől. A csavargó életmódot folytató ember semmiféle segítségre nem számíthatott, őt a korabeli törvény úgy nevezi, hogy "semmi ember".

A munkanélküli lét együtt járt a szociális elszigetelődéssel, és a társadalom perifériájának irányába mutatott, és mutat a mai napig is.

4. Jóléti jogviszony

A XIX. században felgyorsult az a folyamat, amely a polgári és politikai jogok térnyerésén keresztül utat nyitott a szociális gondoskodás társadalmi elismerése előtt. A jóléti rendszerek fejlődésével és a biztosítási formák széles körű kiterjesztésével egyidejűleg az egyház által felügyelt szegénygondozást felváltotta a szociálpolitika: az állam és polgárai között létrejövő intézményesült jóléti jogviszony. Ez a változás azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy a "sötét idők" nem térhetnek vissza. A gazdaság válsága azonban a hetvenes évek vége felé több nyugat-európai országot arra késztetett, hogy jóléti kiadásaikat visszafogják. A gazdaság hanyatlása nagyarányú konjunkturális munkanélküliséget okozott, ehhez pedig széles rétegek fokozatos lecsúszása és körükben a deviáns jelenségek

Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, Neuwald Tivadar: A társadalmi szegénység problémája, Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről, Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon –in:Szociologia szemle 2002/4.51-71.

felszaporodása társult. S bár a kormányok stabilizálták gazdaságuk állapotát, az aggasztó jelenség visszaszorítása az Európai Unió több tagországa számára jelenleg is komoly kihívást jelent.

Robert Castel francia szociológus a kilencvenes évek elején több tanulmányában az egyre markánsabban körvonalazódó új "pauper" rétegre hívja fel a figyelmet; az e rétegbeliek kiszorultak a munkaerőpiacról, családi és baráti kapcsolataik fokozatosan szétestek, s körükben a szenvedély- és pszichiátriai kórképek, valamint a deviáns jelenségek rendkívül gyakorivá váltak. Castel őket így nevezi: a "legújabb kor kiilleszkedői".

A hajdani "csavargó pauperek" kései utódai a mai hajléktalanok, hiszen a két csoport életformája, szociális és egészségügyi körülményei között igazában lényegi különbség nincs. A hajléktalanok egy, a társadalomból már "kiilleszkedett" csoportnak a tagjai, ám a "kiilleszkedés" mint folyamat a mai társadalomnak sokkal szélesebb rétegeit érinti. A szegénység, a fedél nélküliség nem egyetlen pillanathoz vagy élethelyzethez kötődő állapot, hanem egy hosszabb-rövidebb folyamatnak a következménye. És ez a kiilleszkedési folyamat nem pusztán anyagi lecsúszást takar, hanem az egyén lelki egészségének romlását és családi, kapcsolati életének szétesését is jelenti. A kiilleszkedés veszélyét - a munkaerőpiac sajátos piacgazdasági bizonytalansága mellett - az is növeli, hogy egyre több a magányos, a kapcsolataiból kiszakadt ember. A nagycsaládos életforma megszűnt, a családok tagjai térben szétszóródtak, az oldalági kapcsolatok megbomlottak.

Alighanem a kiilleszkedési folyamatnak csak a végpontjait - például a hajléktalanságot - tudjuk pontosan körülhatárolni, a folyamat kezdetét csupán az egyének, a családok szintjén határozhatjuk meg.

A munkanélkülivé vált személyek vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen tudnak helyzetükön változtatni; a tartós munkanélküliségből való menekülés sok embert a feketemunka piacára sodort vagy az inaktívak (például a rokkantnyugdíjasok) táborába vitt.

Hazánkban a gazdaság 1996-tól folyamatosan erősödik, s ez jótékony hatással van a munkahelyek számának alakulására - a foglalkoztatási kapacitásokra - is. A hónapról hónapra megjelenő munkaerő piaci statisztikák a regisztrált munkanélküliek számának folyamatos csökkenéséről adnak számot, s míg 1998-ban 10 százalékos volt, addig napjainkban 2-5 százalék körül vannak a munkanélküliségi ráták. E mutatók örvendetesek, ám önmagukban nem adnak teljes képet; ahhoz egyebek között figyelembe vetendő a keresők és az eltartottak aránya, a tartósan inaktívak, illetőleg a feketemunkát végzők lélekszámának változása is. Eszerint egy olyan heterogén, aktív korú csoport körvonalazódik, amely nem képes a piacgazdaság feltételei között stabilan foglalkoztatott munkavállalóként megjelenni, vagyis kívül rekedt a munkaerőpiacon, mégpedig hátrányos társadalmi helyzete miatt; ilyen például a rossz fizikai állapot, az alacsony fokú képzettség, a lelki és a szenvedélybetegség, avagy a kulturális és kapcsolati tőke hiánya.

Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, Neuwald Tivadar: A társadalmi szegénység problémája, Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről, Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon –in:Szociologia szemle 2002/4.51-71.

5. Munkanélküli, díjhátralékos, hajléktalan

A kiilleszkedés folyamata erősen kötődik a munkanélküliséghez. *Marie Jahoda* pszichológus volt az első, aki - az 1930-as években a nyugat-európai kutatásokra alapozva - megfogalmazta: a munkanélküliség az anyagi hátrányokon túl olyan törést, lelki sérülést okoz, amelynek következtében a munkanélküli kapcsolatai beszűkülnek, esetleg teljesen leépülnek. Leggyorsabban a munkatársi kapcsolatok épülnek le, ezek általában néhány hét alatt felszámolódnak. Szakadék keletkezik a dolgozók és a nem dolgozók között. Előfordul, hogy volt munkatársak elítélően nyilatkoznak a munkanélkülivé vált személyről. Ennél azonban gyakoribb, hogy a munkanélküli ilyen negatív kijelentéseket tulajdonít nekik. Olykor a barátok is elfordulnak a munkanélkülivé vált személytől, többnyire azonban õ maga kerüli ismerőseit, barátait. E magatartás hátterében önvád, bizonytalanság, bizalmatlanság és egyéb negatív érzelmek állnak. Az elszigetelődés segíthet az önbecsülés fenntartásában, ám ezzel a munkanélküli megfosztja magát az informális kapcsolatokon keresztül elérhető támogatásoktól, erőforrásoktól.

A munkanélkülinek többnyire a családi élete is megromlik. A család megértő magatartása - az anyagi gondokkal és az elhelyezkedési kísérletek kudarcával egyidejűleg - előbb semlegessé, majd kimondottan ellenségessé válik. A családi konfliktusok szinte mindennapossá válnak, s gyakran különélésre, válásra vezetnek. A kiilleszkedés egyik jellemző útja: a családfő munkanélküliségének következménye a válás; a munkanélküli a válást követően a lakás elhagyására kényszerül, és rövidebb vagy hosszabb távon hajléktalanná válik.

A családfő tartós munkanélkülisége következtében olykor az egész család válik földönfutóvá. Az ilyen családok életében szinte állandó a krízis. A család képtelen rá, hogy tartalékot gyűjtsön, ezért a téli rezsiszámláknak, a szeptemberi iskolakezdésnek vagy a váratlan kiadásoknak az idején a válság fellángol. A háztartást egyre növekvő hátralékok - és ezek tetemes kamatai - terhelik. A család a hátralékok folyamatos növekedése miatt hosszabb távon a lakhatását is elveszítheti.

Személyes segítői tapasztalataim és kutatásaim is arra engednek következtetni, hogy a tartós munkanélküliségnek, a munkaerőpiacról való kiszorulásnak is nagyon nagy szerepe lehet az úgynev ezett kiilleszkedésben, a hajléktalanná válásban. Ez a folyamat a rendszerváltozást követő időszakban felgyorsult, mégpedig nem csupán hazánkban, hanem az összes volt szocialista országban.

A polgárosodás hajnalán, a még erősen feudális jellegű társadalmakban a szociálisan támogatandók választóvonala a munkaképtelenek és a munkaképesek között húzódott. Ennek a rendszernek az volt az egyik jellegzetessége, hogy az embereket - a munkavállalás kényszerét a helyváltoztatás korlátozásával kiegészítve - röghöz kötötte.

6. Saját tapasztalat

Sajnálatos tapasztalatom, hogy ma Magyarországon a szegénység már nem olyasvalami, amit szégyellni kell. Olyannyira napi rutinná vált a mindennapok túléléséért folytatott küzdelem, hogy már kiölte az emberekből a méltóságot, a késztetést, hogy elrejtsék, vagy álcázzák azt a megalázó, de cseppet sem ritka tényt, miszerint a létminimum alatt élnek.

Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, Neuwald Tivadar: A társadalmi szegénység problémája, Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről, Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon –in:Szociologia szemle 2002/4.51-71.

A szegénység nézőpont kérdése. Saját helyzetemet évek óta nem tartottam túl fényesnek, örök elégedetlenségben éltem, mindig mást és többet akartam, mint ami adatott, vagy aminek a megteremtésére képtelen voltam saját erőmből, de rá kellett jönnöm, helyzetem csak és kizárólag nézőpont kérdése.

Az első ilyen valós élményem a valós szegénységgel 2007 év elejére vezethető vissza mikor 3 napot töltöttem Romániában. Az ott látott helyzet sok szempontból megváltoztatta saját élethelyzetem megítélését, és a világhoz való elméleti és érzelmi viszonyulásom.

A következő fontos momentum az életemben ez év januárjában következett be, amikor is a szociális szférában kezdtem dolgozni, hajléktalan emberek ellátásában. Albert Einstein relativitáselmélete elvonatkoztatva a fizikától, újabb értelmet nyert számomra.

Megfogalmazódik a kérdés, hogy mi az igazi szegénység?

A nincstelenség az igazi szegénység vagy a kilátástalanság? Vagy akinek nincs, semmije az könnyebb helyzetben van, mert attól már nem vehet el többet az APEH, az állam, a rendszer, a bűnözők, az ÉLET? Megláttam milyen az, amikor már tényleg nincs veszítni való.

Emberek, akik az utcán élnek, a földön, ülve alamizsnát gyűjtve a napi alkohol megteremtésére, alkoholra mely bennünk átlagemberekben megütközést kelt, de ismerve ezeket az embereket, az ő világukat, megtudhatjuk, az alkohol a napi túlélést jelenti, mint fizikálisan, mint mentálisan. Olyan állapotot teremt, amiben könnyebb elviselni a helyzetüket.

És mi vajon, hogy reagálunk a társadalom perifériájára szorult emberek látványára? Hosszú órákat töltöttem azzal, hogy figyeltem az embereket, és meg kell, mondjam, nem reagálunk sehogy, mert ezek az emberek kiesnek a látókörünkből. Egyszerűen, csak azért mert a földön ülnek, és mi felettük átnézünk, struccpolitikát folytatva, ha nem látjuk, akkor nincs is ott…. vagy már ennyire belecsömörlöttünk a megváltoztathatatlanba, hogy ilyen emberek voltak és lesznek is, egyre többen, de mennyien még?

A Szegénységellenes Hálózat tagjaként kutatást végeztem többek közt Gyulajon ahol a falu két részre osztható, az Önkormányzattól jobbra laknak a létminimum környékén élő, de még olyan családok, akik tartják magukat és balra laknak a szegény családok. A két utcát javarészt romák lakják.

A szegénység, a nincstelenség szembetűnő. Roskadozó házak, kidőlt falak, beszakadt tető. Nem hogy fürdőszoba nincs, de még folyóvíz sincs a házakban. A házak nagyrészt, mintegy 98 %-a vályogból készült. Nagyságukra jellemző, hogy gyakran a szülők egy szobában laknak 4-5 gyermekükkel, konyha csak kivételes estben van.

Fotók:Szabó Nelli 2008

Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, Neuwald Tivadar: A társadalmi szegénység problémája, Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről, Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon –in:Szociologia szemle 2002/4.51-71.

A faluban nincs munkalehetőség, Dombóvárra lehetne bejárni, de az utazási költség nem kevés és a származás miatt is lehetetlenség munkát találni.
A segélyezés –ami a túlélést biztosítja- családonként csak egy főnek adatik meg. Házaspárok váltak el hivatalosan és jelentkeznek át a szomszédos falvakukba, hogy segélyre jogosultságot szerezzenek.

Kísérőm a kisebbségi önkormányzat egy tagja, kit láthatóan tisztelnek a községben. Így jutok én is fontos információkhoz. A szegénység olyan méreteket ölt, hogy a gyerekek nyáron az iskolai szünet alatt bizony nem ritkán éheznek.

A kertekben embermagasságúra nőtt gaz mindenhol. Nyertek pályázaton vető krumplit, ki is osztotta az önkormányzat, de a földbe nem került be, mert a jövőképet felölte a jelen éhínsége.

Háziállat gyanánt néhány beesett horpaszu korcs kutya tengődik az utcákon.

Pályáznak pénzekre, felszámolják a cigánytelepet, ha minden jól megy, akkor ezeket a házakat lerombolják, és a faluban vesznek házat ezeknek az embereknek. De elgondolkodtató a kérdés, ez a jó megoldás? Ugyan a lakhatási körülményeik valamelyest javulnak, egy időre, míg kényszerből fel nem szedik a parkettát télvíz idején, tűzifa nem lévén. De a megélhetéshez élelem, ruha kell, ehhez pedig pénz. És munka kellene.

Legtöbbjük iskolai végzettsége nem éri el a 8 osztályt. Persze akad, akinek szakmája van, munkaügyi központon keresztül végezte, mert akkor több a segély. De mihez kezdjen kosárfonóként?

Mindenütt és mindig volt szegénység, de más volt 10, 20 vagy 100 éve, mint manapság. Nehéz megmondani, hogy milyen volt akkor szegénynek lenni, mit jelentett akkor a szegénység. Ehhez a tudomány eszközei szegényesek és vitatottak.
Van olyan vélemény mely szerint a szegénység megszüntethető, ha mindenki elér egy meghatározott minimális szintet (pl. Friedman 1962). Ha változik azoknak az eszközöknek, feltételeknek a köre, amelyek a méltósággal élhető élethez szükségesek, akkor a minimálisan biztosítandó szintnek is változnia kell.
A szegénység okait az EU egy új dokumentuma a tagállamok 2001-ben készített szegénységellenes stratégiai terveinek elemzése nyomán a következőképpen sorolta fel:

- tartós munkanélküliség, hosszú időn át rosszul fizető, rossz feltételeket jelentő munkahely, szakképzettség hiánya, korán abbahagyott iskola, kirekesztéssel fenyegetett családból indulás, rossz egészségi állapot, kábítószer és alkoholfogyasztás, sok hátránnyal küzdő lakókörzet, hajléktalanság, kisebbséghez való tartozás, faji előítéletek.

Súlyos probléma még, hogy a szegények körében az elemi kohéziós egységek is hiányoznak.
Ugyanakkor a tartós és reménytelennek látszó szűkösségbe bele is lehet fásulni olyannyira, hogy már az igények sem fogalmazódnak meg.

Ferge Zsuzsa: Szegénység, szegénypolitika, Neuwald Tivadar: A társadalmi szegénység problémája, Ferge Zsuzsa: A magyarországi szegénységről, Havasi Éva: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon –in:Szociologia szemle 2002/4.51-71.